

Ks. Jan Klinkowski*

TŁO HISTORYCZNE KSZTAŁTOWANIA SIĘ
INSTYTUCJI SANHEDRYNU JAKO FORMY
KOLEGIALNEGO PODEJMOWANIA DECYZJI
W KWESTIACH WIARY W SPOŁECZNOŚCI IZRAELA

HISTORICAL BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT
OF THE SANHEDRIN INSTITUTION AS A FORM OF COLLEGIAL
DECISION-MAKING IN MATTERS OF FAITH IN THE ISRAELI COMMUNITY

Abstract: In the ancient Israel the institution of the Sanhedrin was developed which in the 1st century C.E. consisted of 71 members representing mainly the two religious and political parties, the Sadducees and the Pharisees. The process of developing the institution of the Sanhedrin was determined by the political situation in Israel. We can look for the genesis of this institution in the models of the Hellenistic world. The decisions of the Sanhedrin, although directly concerned with religious life, they influenced on the way in which political power was exercised. Eventually, the community of Israel after the revolt of 66-70 C.E. was dispersed, but the institution of the Sanhedrin was restored in Jawne (Jamnia) by the charismatic Rabbi Johanan ben Zakkai, and the decisions worked out in a collegial manner allowed Judaism to be revived without the operation of the ritual of Temple and developed into the 21st century.

Keywords: the community of Israel, Sanhedrin, Sadducees, Pharisees, Torah, faith, political power, collegiality.

Społeczność Izraela wpisuje się w rozwój kulturowy i społeczny zmieniających się wpływów cywilizacyjnych na Bliskim Wschodzie. Umiłowanie wolności rodzącego się Izraela spotkało się z koniecznością zabezpieczenia własnej religii i kultury w konfrontacji z bardziej zorganizowaną społecznością Filistynów osiedlających się na wybrzeżu kananejskim. Zmagania ideowe między strukturami Izraela epoki

---

* Ks. dr hab. Jan Klinkowski – profesor nadzwyczajny Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, ORCID: 0000-0003-4367-1982.

sędziów a koncepcją bardziej zcentralizowanej władzy królewskiej, którą reprezentowali Filistyni, zaowocowało namaszczeniem Saula (1020-1000) na pierwszego króla Izraela (1 Sm 9,1-10,27). Najwyraźniej jednak decyzja ta nie była powszechnie akceptowana i spotkała się z krytyką, której sednem była argumentacja utracenia sporej części wolności lokalnych społeczności na rzecz władzy bardziej zcentralizowanej, jaką była forma królestwa.

System władzy królewskiej został utrwalony przez dwóch wielkich królów Izraela: Dawida (1000-961) i Salomona (961-922¹), i trwał niezmiennie po rozłamie królestwa na dwie części: królestwo północne – izraelskie, które upadło w 721 r. przed Chr. po najeździe Asyryjczyków, i królestwo południowe – judzkie, które upadło po najeździe Babilończyków w 586 r. przed Chr.

Odrodzona społeczność judzka po edykcje władcy perskiego Cyrusa w 538 r. przed Chr. stanowiła prowincję religijną w ramach wielkiego Imperium Perskiego i w takim systemie organizacyjnym przetrwała do czasów Aleksandra Wielkiego, który otworzył epokę hellenistyczną wraz ze strukturami miasta *polis*, w którego system organizacyjny włączone było działanie rady miasta.

W tym kontekście kulturowo-politycznym należy umiejscowić powstanie Sanhedrynu jako rady, której kompetencje w Jerozolimie, a później w całej społeczności Judejczyków, kształtowały się wraz z przemianami politycznymi na Bliskim Wschodzie.

1. TŁO HISTORYCZNE SYTUACJI SPOŁECZNO-RELIGIJNEJ IZRAELA OD III W. PRZED CHR. DO I W. PO CHR.

Pod koniec IV w. przed Chr. Izrael znalazł się w przestrzeni rywalizacji dwóch wielkich cywilizacji – perskiej i greckiej. Po okresie dominacji Persów na terenie Bliskiego Wschodu, która trwała nieprzerwanie od końca VI w. przed Chr., rozpoczęła się czas wpływów greckich.

Filip II Macedoński po zwycięstwie pod Cheroneą przejął kontrolę nad całą Grecją. Jego następcą został syn Aleksander Wielki (336-323 przed Chr.), który przystąpił do podboju Persji. W 333 r. przed Chr. pod Issos rozbił główne siły perskie, otwierając tym samym drogę do imperium. Prawdopodobnie wiele prowincji, a wśród nich Judea i Samaria, poddawało się bez walki, nie widząc żadnej różnicy między nowym a dawnym panem. Wprawdzie później w Samarii wybuchło powstanie, zostało one jednak krwawo stłumione i zakończyło się zburzeniem stolicy oraz wysiedleniem Samarytan, w miejsce których sprowadzono ludność

---

¹ Datacja panowania pierwszych królów za: J. Bright. *Historia Izraela*. Warszawa 1994 s. 485-494.

pochodzenia greckiego². W 331 r. przed Chr. w bitwie pod Gaugamelą Aleksander ostatecznie pokonał władcę perskiego Dariusza i zajął Babilon, podporządkowując sobie całe imperium perskie³.

W życiu starożytnego Wschodu rozpoczął się okres kultury hellenistycznej. Powstały miasta na wzór greckiego *polis*⁴, z lokalną radą, która w imieniu wszystkich obywateli zarządzała miastem, gimnazjonem dla wychowywania młodego pokolenia, teatrem, gdzie wystawiano spektakle i spotykała się lokalna społeczność. W architekturę miasta wpisała się świątynia lub kilka świątyń, w których określony rytuał wprowadzał społeczność w relację z bogami⁵. We wnętrzu świątyni stał posąg boga, a na zewnątrz, gdzie również gromadzili się wierni, znajdował się ołtarz do składania ofiar⁶.

Rozwijały się szkoły filozoficzne oraz stowarzyszenia gromadzące albo wyznawców jednego bóstwa, albo rzemieślników wykonujących tę samą profesję. Niejednokrotnie łączono daną profesję z określonym bóstwem opiekuńczym, a więc stowarzyszenie mogło obejmować zarówno trudniących się tym samym zawodem, jak i posiadających to samo opiekuńcze bóstwo⁷. Rozrywki dostarczały zawody sportowe na stadionach lub hipodromach. W czasie igrzysk oprócz konkurencji typowo sportowych odbywało się współzawodnictwo w recytacji utworów literackich i konkursy muzyczne⁸.

W architekturze upowszechnił się styl grecki, w którym przyjęte kanony służyły wyrażeniu wiary Greków i ich stylu życia⁹. Miasta przyozdabiano charakterystycznymi posągami, nawiązującymi do mitologii lub upamiętniającymi zacnych obywateli. W wyposażeniu domów znalazły się przedmioty codziennego użytku, na których dominują motywy greckie¹⁰. Podłogi wykładano wspianiałymi mozaikami, a ściany przyozdabiano wyszukаныmi malowidłami scen z mitologii,

---

² Jedną z przyczyn buntu Samarytan był fakt przyznania przywilejów środowisku żydowskiemu, o które byli zazdrośni Samarytanie. W czasie buntu spalili namiestnika wraz z jego domem. *Słownik tła Biblii*. Red. J.I. Packer, M.C. Tenney. Warszawa 2007 s. 111.

³ Na temat bitwy pod Gaugamelą pisze: E. Dąbrowa. *Gaugamela 331 p.n.e.* Warszawa 2010.

⁴ Słowo *polis* używane jest w znaczeniu osady, czyli tego, co nazywamy miastem, albo w znaczeniu wspólnoty politycznej, czyli tego, co nazywamy państwem. W słowie tym często zawarte są jednocześnie obydwa znaczenia, stąd trafnym tłumaczeniem jest używanie określenia «miasto-państwo». Por. M.H. Hansen. *Polis. Wprowadzenie do Dziejów Greckiego miasta-państwa w starożytności*. Tłum. A. Kulesza, R. Kulesza. Warszawa 2011 s. 89 n.

⁵ Por. K. Ulatowski. *Architektura starożytnej Grecji*. Warszawa – Poznań 1970 s. 14.

⁶ Tamże s. 52.

⁷ Por. F.W. Walbank. *Świat hellenistyczny*. Warszawa 2003 s. 59-77.

⁸ Por. S.G. Miller. *Starożytni olimpijczycy*. Warszawa 2006 s. 182-192.

⁹ Ukoronowaniem upowszechnianego stylu greckiego w architekturze było dzieło Witruwiusza. *O architekturze ksiąg dziesięć*. Tłum. K. Kumaniecki. Warszawa 1999.

¹⁰ Jednym z przejawów wpływów greckich była ceramika. Por. E. Papuci-Władyka. *Ceramika*. W: J.C. Fredouille, G. Rachet. *Cywilizacje śródziemnomorskie. Leksykon*. Katowice 2007 s. 150-155.

literatury i codziennego życia. Wszystkich łączyła wspólna mowa wyrażona w języku greckim o wielu wpływach orientalnych.

W 323 r. przed Chr. w Babilonie zmarł Aleksander Wielki. Po jego śmierci imperium rozpadło się na wiele części. Z czasem powstały trzy główne dynastie królewskie: Antygonitów w Macedonii, Seleucydów w Syrii, Azji Mniejszej, Mezopotamii i dalej na wschód oraz Ptolemeuszów w Egipcie i w części wybrzeża Morza Śródziemnego z Judeą.

Od tego czasu prawie przez stulecie Palestyną rządili Ptolemeusze. Ich centrum kulturowym stała się Aleksandria, ze wspaniałym portem i biblioteką jako ośrodkiem badań naukowych. Ptolomeusze powoli ulegali wierzeniom i zwyczajom Egipcjan, przejmując rytuał życia wielkich faraonów wraz z nadzieją na życie wieczne¹¹. Na terenie Palestyny dokonali możliwie jak najmniej zmian w odziedziczonym po Persach systemie administracyjnym. Arcykapłan, który był odpowiedzialny za dostarczenie danin, był zarówno duchową głową wspólnoty, jak i stopniowo coraz bardziej świeckim księciem. Jak można przypuszczać, dopóki regularnie płacono podatki i zachowywano porządek, Ptolemeusze nie wtrącali się w sprawy wewnętrzne Judei.

W Egipcie natomiast w tym okresie prężnie rozwijała się diaspora żydowska, która coraz częściej posługiwała się językiem greckim. Dla jej potrzeb na początku III w. przed Chr. przetłumaczono na język grecki teksty święte, znane jako Septuaginta (LXX). W samej Palestynie język hebrajski był wypierany przez język aramejski, którym komunikowała się większość społeczeństwa.

Na początku II w. doszło do ostrej konfrontacji między Ptolemeuszami a Seleucydami o wpływy w Palestynie. Ostatecznie jednak w 198 r. przed Chr. król Seleucydów Antioch III Wielki zadał wojskom egipskim pod Panas w okolicy źródeł Jordanu druzgocącą klęskę¹². W wyniku tej bitwy Judea przeszła pod panowanie Seleucydów. Żydzi przyjęli tę zmianę pozytywnie, zagwarantowano im bowiem życie według ich Prawa, zmniejszono podatki, pozostawiono autonomiczną władzę w rękach arcykapłana i Rady Starszych. Na ten okres należy datować również powstanie synagog, które wcześniej rozwijały się tylko w diasporze, a teraz stanowiły centrum życia religijnego i kulturalnego lokalnej społeczności, miejsce edukacji dzieci i młodzieży oraz ośrodek pomocy społecznej. W synagogach pielęgnowano tradycje narodowe, a przede wszystkim krzewiono znajomość Prawa¹³. Zaczął się również rozwijać drugi nurt życia kulturalnego, który ulegał wpływom

¹¹ H.A. Schlögl. *Starożytny Egipt*. Warszawa 2009 s. 289 n.

¹² A.J. Toynbee. *Hellenizm. Dziej cywilizacji*. Toruń 2002 s. 173. Niektórzy przyjmują 200 r. dla bitwy pod Paneas (Banias). Por. B. Bravo, E. Wipszycka. *Historia starożytnych Greków*. T. 3. Warszawa 1992 s. 159. Inni klęskę Ptolomeuszów datują na rok 197. Por. A. Łukaszewicz. *Egipt Greków i Rzymian*. Warszawa 2006 s. 537.

¹³ Szerzej na temat funkcji synagog pisze M. Rosik. *Jezus a judaizm w świetle Ewangelii Marka*. Warszawa 2004 s. 419-435.

hellenizmu. Oba nurty koegzystowały ze sobą przez długi czas. Niewykluczone, że niektóre synagogi uległy wpływom hellenizmu, a edukację opartą na Prawie uzupełniano znajomością zwyczajów helleńskich.

Seleucydzi, którzy opanowali znaczną wschodnią część imperium Persów, musieli zmierzyć się z rodzącą się nową potęgą irańskiego plemienia Partów¹⁴. W 238 r. przed Chr. doszło do rewolty ludu Partów, którzy odzyskali tereny opanowane wcześniej przez Achmenidów¹⁵. W ten sposób Seleucydzi zostali poważnie osłabieni, a Partowie na najbliższe stulecia stali się poważnym zagrożeniem od strony Wschodu.

Na arenie międzynarodowej powoli wyrastała nowa potęga – Rzymianie. Pokonali oni pod Zamą (202 r. przed Chr.) Kartaginę¹⁶, której wódz Hannibal schronił się na dworze Seleucydów. Być może częściowo pod jego wpływem Antioch wyprawił się do Grecji. W odpowiedzi na tę inwazję Rzymianie wyparli Seleucydów z Europy i podążyli za nimi do Azji, gdzie w 190 r. w bitwie pod Magnezją zadali im druzgocącą klęskę¹⁷. Dotkliwą konsekwencją przegranej bitwy była konieczność wypłacenia Rzymianom wysokiego odszkodowania, co wymusiło nałożenie nowych podatków na ludność, w tym także na Żydów.

W 187 r. przed Chr. Antioch III został zamordowany, podobny los spotkał jego następcę Seleukosa IV. Po nich tron objął Antioch IV Epifanes (175-163), który próbował wzmocnić królestwo Seleucydów. Działania te opierał na osobistym kulcie władcy («Epifanes» znaczy «bóg objawiony») oraz na rozwoju kultury hellenistycznej, którą popierali również niektórzy arcykapłani żydowscy, kupujący za pieniądze swoje urzędy od władcy. W Jerozolimie założono gimnazjon, do którego werbowano młodzieńców, popularyzowano wszelkiego rodzaju sporty greckie oraz grecki sposób ubierania się.

W 169 r. przed Chr. Antioch powracający ze zwycięskiej wyprawy do Egiptu, będąc w zмовie z arcykapłanem Menelaosem, który zawdzięczał mu ten urząd, dopuścił się spłądowania świątyni jerozolimskiej. Wywołało to wielkie oburzenie części społeczeństwa przywiązanego do tradycji i spowodowało wybuch zamieszek. Skierowany do stłumienia rozruchów seleucki dowódca Apoloniusz zburzył mury miasta, a ludność potraktował z całą surowością, część mordując. Seleucydzi wybudowali twierdzę Akra, która stała się znakiem upadku Żydów i tryumfu

---

¹⁴ Partowie przybyli z północnego wschodu i rozprzestrzenili się w Iranie, w Afganistanie i Beludżystanie aż po granice Turkiestanu. Zob. G. Roux. *Mezopotamia*. Warszawa 2006 s. 230. Behistuńska inskrypcja Dariusza wymienia kraj Partia. Por. M. Van De Mierop. *Historia starożytnego Bliskiego Wschodu ok. 3000-323 p.n.e.* Kraków 2008 s. 298.

¹⁵ T. Jelonek. *Kultura perska a Biblia*. Kraków 2010 s. 140.

¹⁶ Szerzej na temat konfliktu Rzymu i Kartaginy pisze K. Kęcik. *Dzieje Kartaginczyków*. Warszawa 2003 s. 189-219.

¹⁷ J. Wolski. *Dzieje i upadek Imperium Seleucydów*. Kraków 1999 s. 84 n.

zhellenizowanych środowisk. Górowała ona nad świątynią jerozolimską, symbolicznie ukazując wyższość świata hellenistycznego nad żydowskim.

Ponieważ opór Żydów przeciw hellenizacji trwał nadal, Antioch IV Epifanes wydał edykt zabraniający praktykowania judaizmu. Zawieszono składanie regularnych ofiar, jak również przestrzeganie szabatu i obchodzenie tradycyjnych świąt. Nakazano zniszczenie egzemplarzy Prawa i zabroniono obrzezania chłopców. Pod karą śmierci zmuszano Żydów do udziału w pogańskim kulcie i do jedzenia wieprzowego mięsa. Ukoronowaniem tych działań było wprowadzenie do świątyni w grudniu 167 r. kultu Zeusa Olimpijskiego (Baal Szamam). Postawiono mu ołtarz, na którym składano ofiary z wieprzowiny.

Dla Żydów, którzy odmawiali wykonywania poleceń, rozpoczął się okres prześladowań. Jądro oporu przeciwko polityce królewskiej tworzyła grupa znana jako chasydzi (pobożni, wierni), od nich prawdopodobnie pochodzili późniejsi faryzeusze i esseńczycy. Na ten okres należy datować ostateczną redakcję Księgi Daniela, która ukazywała zwycięstwo sprawiedliwych nad niewiernymi¹⁸. Księga w języku symboliczno-apokaliptycznym wyrażała napięcie panujące między kulturą hellenistyczną a tradycyjnym judaizmem i zapowiadała zwycięstwo zachowujących wiarę przodków.

W tej atmosferze niezadowolenia z rządów Seleucydów potrzebny był ktoś, kto potrafiłby pokierować ruchem oporu. Hasło do rozpoczęcia powstania dał Matatiasz, potomek z rodu kapłańskiego. Razem ze swoimi synami: Janem, Symonem, Judą, Eleazarem i Jonatanem, odmówił w Modin złożenia ofiary pogańskiemu bóstwu, uciekł w góry i rozpoczął wojnę partyzancką. Kilka miesięcy po wybuchu powstania, w 166 r. przed Chr. Matatiasz zmarł. Przywództwo po nim objął jego syn Juda Machabeusz. Był on uzdolnionym wodzem, odniósł kilka zwycięstw i rozszerzył powstanie na cały kraj. Szczęśliwie dla Żydów Antioch był w tym czasie (165 r.) zajęty wyprawą na Partów, dlatego nie mógł wysłać do Palestyny swojej armii. Wykorzystał to Juda i w grudniu 164 r. przed Chr., trzy lata, co do miesiąca, od zbezczeszczenia świątyni, wśród uctowania i wielkiej radości nastąpiło powtórne jej poświęcenie. Pamiątką tego wydarzenia stało się Święto Poświęcenia, czyli Święto Świąteł (Chanuka). Światła palono w ośmioramiennym kandelabrze (w odróżnieniu od siedmioramiennego, zwanego menorą)¹⁹.

Dalszą drogę do niepodległości Juda Machabeusz upatrywał w rozwijaniu przyjaznych stosunków z Republiką Rzymską. W 160 r. przed Chr. zginął jednak na polu bitwy. Po nim władzę powstańczą objął jego brat Jonatan, który wkrótce również poniósł śmierć na polu walki. Dopiero ostatni z żyjących braci

¹⁸ Z treści wizji, które możemy przypisać hagiografowi, owemu anonimowemu apokaliptykowi, wynika, że czas formowania się Księgi Daniela zakończył się przed śmiercią króla Antiocha IV Epifanesa. Por. J. Homerski. *Księga Daniela* (PŚST XI/2). Poznań 2008 s. 44.

¹⁹ Por. M. Grant. *Dzieje dawnego Izraela*. Warszawa 1991 s. 242.

Machabeuszów, Szymon, uzyskał od Seleucydów formalne uznanie niepodległości Judei. Przyjął tytuł arcykapłana i ogłosił się etnarchą.

Nastał czas kształtowania się różnorodnych ugrupowań religijno-politycznych. Jednym z nich byli saduceusze, którzy swą nazwę wywodzili od Sadoka, kapłana z czasów Dawida. Było to stosunkowo niewielkie ugrupowanie obejmujące ludzi zamożnych, głównie właścicieli ziemskich, ale także kapłanów sprawujących dziedzicznie swe funkcje. Przywiązywali oni dużą wagę do przepisów rytualnych, uznawali Torę tylko w dosłownym brzmieniu, odrzucając wszelkie dodatkowe komentarze. Nie wierzyli w życie pozagrobowe, zaprzeczali istnieniu aniołów, uważali, że ludzie mają wolną wolę, a w kulturze sprzyjali hellenizmowi. Właściwie życie ludzkie toczyło się według jasnego schematu – jeśli ktoś wypełniał Torę, zasługiwał na błogosławieństwo Boże, jeśli nie, czekało go przekleństwo. Tylko poprzez rytuał świątynny człowiek mógł wyprosić wyjątkową interwencję Boga.

Drugim dużym ugrupowaniem byli faryzeusze. Pochodzili oni przeważnie z warstwy średniej. Nazwę ich ugrupowania można wywieść od słowa *peruszim*, co znaczy «oddzieleni». W zniekształconej formie w języku greckim brzmiało ono faryzeusze. Uważali się za lepszych od zwykłych ludzi, bowiem nie tylko przestrzegali przepisów prawa, ale przyjmowali także tradycję ustną. Stworzyli 613 nakazów i zakazów gwarantujących życie w pobożności. Starali się skrupulatnie przestrzegać szabatu, postów i dziesięciny. Byli przekonani, że świętość osiąga się przez separację od nieczystego, stąd należy budować ogrodzenie wokół Tory, które zatrzyma człowieka o krok wcześniej, by nie wszedł w kolizję z rytuałem zapisanym w księdze. Wierzyli w istnienie aniołów, zmartwychwstanie ciał i oczekiwali przyjścia Mesjasza. Uważali, że człowiek ma wolną wolę i w każdym momencie życia musi współpracować z wolą Bożą, co rabbi Akiba wyraził w paradoksalnym sformułowaniu: „Wszystko zostało przewidziane, a jednak dano nam wolną wolę”²⁰. W przeciwieństwie do saduceuszy nie koncentrowali życia religijnego tylko na świątyni, ale cenili także spotkania w synagogach.

Pomocnikami faryzeuszy byli skrybowie, czyli „uczni w Piśmie”. Istnieli prawdopodobnie od czasów Salomona, kiedy zaczęła się kształtować tradycja mądrościowa. Ich znaczenie wzrosło w czasach Jeremiasza i Ezechiela, a zwłaszcza pod kierownictwem Ezdrasza²¹. Wraz z faryzeuszami i saduceuszami wchodził w skład Sanhedrynu, który w owych czasach spełniał ogromną rolę. Sanhedryn składał się z 71 członków. Podejmował decyzje dotyczące interpretacji Biblii, wydawał rozporządzenia w kwestii szkolnictwa powszechnego, zajmował się sprawami społecznymi oraz kształtował zasady postępowania sądowego.

²⁰ Por. M. Goodman. *Rzym i Jerozolima. Zderzenie antycznych cywilizacji*. Warszawa 2007 s. 217.

²¹ Por. M. Grant. *Dzieje dawnego Izraela* s. 249.

Innym ważnym ugrupowaniem religijno-społecznym byli esseńczycy – spadkobiercy *chasideim*, czyli pobożnych. Negatywnie odnosili się do kultury hellenistycznej. Od saduceuszy i faryzeuszy różnili się głównie sposobem życia²². Często żyli we wspólnotach, poświęcając cały swój czas na jak najskrupulatniejsze przestrzeganie Tory. Uważali, że życie ludzkie podlega determinacji, a więc los człowieka jest z góry przesądzony, dlatego poświęcali mnóstwo czasu na czytanie wszelkiej literatury religijnej, spodziewając się odnaleźć w niej wolę Bożą. Praktykowali ubóstwo i starali się żyć w czystości. Do tego ugrupowania należała prawdopodobnie wspólnota z Qumran. Ich przywódcą był tajemniczy Nauczyciel Sprawiedliwości. We wspólnocie obowiązywała „reguła zrzeszenia” oraz „reguła wojny”, która ukazywała walkę między światłością i ciemnością, dobrem i złem. Ich obraz świata był dualistyczny. Spodziewali się zwycięstwa światłości, a na końcu świata zmartwychwstania ciał. Esseńczycy pojmowali siebie i swą wspólnotę jako żywą świątynię, na wzór świątyni jerozolimskiej. Ich zgromadzenie było niejako sanktuarium, miejscem przebywania Boga²³.

Po zabójstwie Szymona, ostatniego z braci Machabeuszów, w 134 r. przed Chr. monarchia seleucka uzyskała na krótko kontrolę nad państwem żydowskim. Ponowne odzyskanie niepodległości Żydzi zawdzięczali synowi Szymona, Janowi Hirkanowi (134-104 przed Chr.), który swój przydomek wziął od nazwy osady żydowskiej w Hyrkanii nad Morzem Kaspijskim. Udało mu się to dzięki traktatowi, który zawarł z Rzymem oraz dzięki osłabieniu Seleucydów²⁴. Skorzystał z pomocy najemnych oddziałów wojskowych i dokonał aneksji Samarii, Galilei i Idumei. Z wyraźną niechęcią odnosił się do Samarytan. Zburzył ich świątynię na górze Garizim oraz miasto Samarię. Mieszkańcy Idumei zostali siłą zmuszeni do przyjęcia religii jahwistycznej i obrzezania. Jan Hirkan doprowadził do końca proces judaizacji Galilei. Faryzeusze owe przymusowe nawrócenia uważali za nieważne.

Następcą Jana został jego syn Arystobul I (104-103 przed Chr.), który sprzyjał kulturze hellenistycznej, używał nawet tytułu „przyjaciół Greków”. Jego brat i następca Aleksander Janneusz (103-76 przed Chr.) zasłynął natomiast ze zbytkownego, świeckiego trybu życia. Prawdopodobnie jako pierwszy z dynastii hasmonejskiej przyjął tytuł królewski. Z powodzeniem walczył z Nabatejczykami z Arabii, którzy mieli swoją stolicę w Petrze. Nawiązał też stosunki dyplomatyczne z Partami, społecznością posługującą się językiem irańskim, która, oderwawszy się od Seleucydów, założyła niepodległe państwo na terytorium Persji. Hellenizacja dworu Aleksandra doprowadziła do ostrego konfliktu z faryzeuszami, zakończonego prześladowaniem tej wspólnoty, co osłabiło wewnętrzną spójność państwa.

---

²² Józef Flawiusz zauważa pewne podobieństwa w poglądach między faryzeuszami i stoikami, saduceuszami i epikurejczykami a esseńczykami i pitagorejczykami. Por. M. Goodman. *Rzym i Jerozolima* s. 216.

²³ Por. P. Lisicki. *Kto zabił Jezusa?* Kraków 2013 s. 176.

²⁴ Por. J. Wolski. *Dzieje i upadek Imperium Seleucydów* s. 117.

Wdowa po Aleksandrze i jego następczyni Aleksandra Salome (76-67 przed Chr.) zajęła w sprawach religijnych krańcowo odmienne stanowisko niż jej mąż, darząc względami niedobitków faryzeuszy, którzy dzięki temu zdominowali życie publiczne. Najstarszy syn Aleksandry Salome, Jan Hirkan II, otrzymał godność arcykapłańską. Przed swoją śmiercią w 67 r. Aleksandra przekazała mu również tron. Jednakże jego brat, ambitny Arystobul II, jeszcze za życia matki zebrał zastępy zbrojnych i opanował ważniejsze twierdze. Doszło więc do bratobójczej wojny. W trzecim miesiącu swego panowania Jan Hirkan II został pokonany w bitwie pod Jerychem. Zawarta ugoda gwarantowała tron Arystobulowi, pokonanemu pozostawiając jedynie olbrzymi majątek. Wówczas w konflikt między braćmi wmieszał się zamożny Idumejczyk Antypater, który poparł Jana Hirkana II. Dzięki małżeństwu z Kyprios (Kufra), z pochodzenia Nabatejką-Arabką, z którą miał pięcioro dzieci: Fazaela, Heroda, Józefa, Ferorasa i Salome, utrzymywał korzystne stosunki z Nabatejczykami. Nakłonił więc Jana Hirkana II do sojuszu z nimi. W 65 r. przed Chr. Hirkan przy pomocy tychże sojuszników rozpoczął oblężenie Arystobula w Jerozolimie.

W tym czasie na arenie politycznej Bliskiego Wschodu pojawiła się nowa siła – Rzymianie, którzy pod wodzą Pompejusza w 64 r. przed Chr. podporządkowali sobie Seleucydów i utworzyli prowincję Syrię²⁵. W tej sytuacji każdy z braci szukał u Rzymian akceptacji swoich roszczeń o tron. Początkowo Pompejusz poparł Arystobula, jednak jego niezależna polityka doprowadziła do konfliktu. Arystobula aresztowano i zatrzymano w obozie, a Jerozolima została oblężona. Zwolennicy Jana Hirkana II otworzyli bramy miasta, a zwolennicy Arystobula, głównie saduceusze, ukryli się w świątyni. Po bohaterskiej trzymiesięcznej obronie miasta w 63 r. przed Chr. skapitulowali. Pompejusz w szabat wkroczył do Jerozolimy, a nawet wszedł do Miejsca Najświętszego, co w oczach Żydów było czynem świętokradzkim²⁶. Jan Hirkan II otrzymał tytuł etnarchy i władał Judeą, Galileą i Pereą (bez Samarii). Powierzono mu również funkcję arcykapłana. Arystobula natomiast deportowano do Rzymu. Rozpoczęła się nowa epoka wpływów rzymskich.

Po zdobyciu świątyni w 63 r. przed Chr. Pompejusz udał się do Rzymu, gdzie został deportowany Arystobul ze swoimi synami, Aleksandrem i Antygonem. Aleksander zdołał jednak uciec z niewoli i w 58 r. zorganizował zbrojne powstanie na terenie Palestyny. Przeciwko powstańcom w 57 r. wyruszył Gabinius, ówczesny namiestnik Syrii. W walkach szczególnie wyróżnił się młody oficer Marek Antoniusz. Powstańcy okrążeni w twierdzy Aleksandrejon skapitulowali, ale udało się im zachować wolność osobistą²⁷. Gabiniusz pozbawił Jana Hirkana II tytułu

²⁵ Por. M. Cary, H.H. Scullard. *Dzieje Rzymu*. T. 1. Warszawa 2001 s. 497.

²⁶ Por. J. Maier. *Między Starym a Nowym Testamentem*. Kraków 2002 s. 186; S.S. Montefiore. *Jerozolima. Biografia*. Warszawa 2011 s. 78.

²⁷ Por. A. Krawczuk. *Herod król Judei*. Warszawa 1988 s. 34 n.

etnarchy, a Palestynę włączono pod bezpośredni zarząd Rzymu. Rok później z więzienia uciekł Arystobul wraz ze swoim młodszym synem Antygonem. On również zorganizował powstanie w Palestynie, które jednak, tak jak poprzednie, zakończyło się klęską. W 55 r. przed Chr. Gabiniusz wyprawił się do Egiptu. W tej wyprawie pomagał mu Antypater. Moment ten Aleksander wykorzystał dla zorganizowania kolejnego powstania, również zakończonego klęską. W międzyczasie doszło do małżeństwa między córką Jana Hirkana II Aleksandrą a jej bratem stryjecznym, synem Arystobula Aleksandrem. W ten sposób próbowano pogodzić ród Hasmoneuszy. Z tego związku przyszło na świat dwoje dzieci: Mariamme i Arystobul.

W 54 r. przed Chr. Gabiniusz został odwołany, a zarząd prowincji Syrii, w skład której wchodziła Palestyna, objął ambitny Marek Krassus. Uchodził za najbogatszego człowieka w Rzymie, brakowało mu jednak sławy wielkiego wodza, dlatego dążył do wojny z Partami. Należał do grupy trzech (Krassus, Pompejusz i Cezar), którzy w 60 r. przed Chr. zawarli triumwirat. W ślad za wielką ambicją Krassusa niestety nie podążyły jego zdolności dowódcze. W 53 r. pod Karrami poniósł klęskę w wojnie z Partami i został podstępnie zamordowany. Dla Żydów była to kolejna okazja do zorganizowania powstania, niestety, i tym razem nieudanego. W czasie kolejnych zbrojnych wystąpień zginęły dziesiątki tysięcy ludzi, tysiące dostało się do niewoli. Kraj był wyludniony i ubogi. Na scenie politycznej Rzymu pozostały dwie rywalizujące ze sobą postacie: Cezar i Pompejusz.

W 49 r. Cezar wkroczył na czele swych wojsk do Italii, a Pompejusz wraz z senatem uciekł do Macedonii. Po zajęciu Rzymu Cezar natychmiast uwolnił Arystobula, licząc na wzniesienie kolejnego powstania w Palestynie i osłabienie Pompejusza. Na wieść o tym Pompejusz wydał wyrok śmierci na Arystobula, który w krótkim czasie został otruty, oraz na jego syna Aleksandra więzionego w Antiochii, natomiast młodszego syna Antygona kazał przekazać pod nadzór Ptolemeusza, władcy księstwa Chalkis w górach Libanu. W 48 r. przed Chr. pod Farsalos Cezar pokonał Pompejusza, który uciekł z pola bitwy do Egiptu, gdzie został zamordowany przez ludzi Ptolemeusza XIII²⁸, wysłanych niby na jego powitanie.

W Egipcie natomiast toczyła się zacięta walka o tron między Ptolemeuszem a jego siostrą Kleopatrą. W październiku 48 r. Cezar przybył do Egiptu i zauroczony Kleopatrą związał się z nią uczuciowo oraz politycznie. Ptolemeusz szybko zdał sobie sprawę, że jest on gotów zrobić dla Kleopatry wszystko, postanowił więc pozbyć się i siostry, i Cezara. Rozpoczął oblężenie pałacu, w którym Cezar przebywał wraz ze swoimi żołnierzami. Jego sytuacja była dramatyczna, tym bardziej, że nadchodząca pomoc została zatrzymana na granicy Egiptu. Taki układ zdarzeń znakomicie wykorzystał Idumejczyk Antypater, udzielając militarne wsparcia zbliżającym się wojskom rzymskim, dzięki czemu udało się im wdrzeć do Egiptu.

²⁸ Ptolemeusz XIII panował z ojcem Ptolemeuszen XII i siostrą Kleopatrą VII od 52 r. przed Chr. do śmierci w 47 r. przed Chr. Por. B. Kwiatkowski. *Poczet faraonów*. Warszawa 2002 s. 939.

W okolicach Memfis Egipcjanie ponieśli całkowitą klęskę, a Ptolemeusz utonął w czasie ucieczki. Kleopatra została władczynią Egiptu, a Antypater otrzymał obywatelstwo rzymskie. Przywrócono tytuł etnarchy Janowi Hirkanowi II i potwierdzono jego godność arcykapłańską.

Faktyczną władzę posiadał jednak Antypater, który swojego najstarszego syna Fazaela mianował zarządcą Jerozolimy, a młodszego Heroda – Galilei. W północnej Galilei znajdowały się dwie grupy żarliwych – *kennaim*, w języku greckim nazwanych *zelotai*. Dążyli oni do pełnej niezależności kraju i wierności Prawu. Metodą walki, którą często się posługiwali, były skrytobójcze morderstwa. Pierwszym sukcesem młodego Heroda było rozbitcie grup „żarliwych” w górzystej części Galilei²⁹.

Wydarzeniem, które wstrząsnęło ówczesnym światem, było zabójstwo Cezara, do którego doszło 15 marca 44 r. przed Chr. Jeden ze spiskowców, Kasjusz, w 43 r. przed Chr. przybył na Wschód, by zorganizować armię przeciwko zwolennikom Cezara. Zaczął ściągać od Żydów olbrzymie podatki na rzecz armii rzymskiej. Powstałe zamieszanie wykorzystali przeciwnicy Antypatra, który w 43 r. przed Chr. podczas uczty u Hirkana został otruty przez Malicha. Fazael i Herod nie mogli od razu pomścić śmierci ojca ze względu na olbrzymie wpływy Malicha w Jerozolimie. Sposobna sytuacja nadarzyła się, kiedy Hirkan, Herod i Malich udali się do Kasjusza do Syrii. W czasie podróży zatrzymali się w Tyrze, i tam Malich został zamordowany.

Międzynarodowa sytuacja skomplikowała się jeszcze bardziej jesienią 43 r. przed Chr., kiedy Antoniusz, Lepidus i Oktawian zawarli drugi triumwirat i przejęli kontrolę nad Italią oraz zachodnimi prowincjami. W 42 r. przed Chr. przeciwko triumwiratowi połączyli swe siły Kasjusz i Marek Brutus. W tym samym roku ponieśli jednak klęskę pod Filippi i popełnili samobójstwo³⁰. Chwilę zamieszania próbował wykorzystać Antygon, więziony do tej pory przez Ptolemeusza z Chalkis. W przejęciu władzy w Jerozolimie przeszkodził mu jednak Herod. Hirkan, bojąc się utraty władzy na rzecz Antygona, związał się jeszcze bardziej z Herodem, oddając mu za żonę młodszą Mariamne. W ten sposób Herod, z pochodzenia Idumejczyk, a po matce Arab, związał się z rodem hasmonejskim. W dowód szczególnego szacunku dla Mariamne oddał swoją pierwszą żonę Doris wraz z ich synem Antypatrem.

Herod wykorzystał zmianę na scenie politycznej Rzymu i zdobył przychylność Antoniusza. Potwierdził on godność arcykapłańską Hirkana i jego zarząd nad Judeą, Herod i Fazael zostali natomiast tetrarchami. W 41 r. przed Chr. Antoniusz udał się do Egiptu, gdzie zatrzymał się u Kleopatry. Lepidusa zesłano do północnej Afryki za rzekomą współpracę z Brutusem i Kasjuszem, a Oktawian borykał się

²⁹ Por. S.S. Montefiore. *Jerozolima* s. 80.

³⁰ Szerzej na temat bitwy pod Filippi pisze M. Milczanowski. *Filippi 23 X 42 p.n.e.* Zabrze 2006.

z trudnościami w samej Italii, spowodowanymi koniecznością zapewnienia ziemi żołnierzom odchodzącym z armii.

Zamęt w Imperium Rzymskim wykorzystali Partowie, którzy w 40 r. przed Chr. zaatakowali imperium od wschodu. Po ich stronie opowiedział się Antygon. Hirkan i Fazael w czasie próby pertraktacji z Partami zostali aresztowani. Fazael popełnił samobójstwo w więzieniu, a Hirkanowi Antygon kazał obciąć uszy, by już nigdy nie mógł pełnić funkcji arcykapłana. W tej sytuacji Herod uciekł do Egiptu, a stamtąd wyprawił się statkiem do Italii. Tu natomiast dwaj konkurujący wodzowie Antoniusz i Oktawian zawarli porozumienie w Brundyzjum. Antoniusz otrzymał prowincje wschodnie, Oktawian zaś zachodnie. Obaj poparli Heroda, który w 40 r. przed Chr. dostał nominację na króla. Tak więc Judea miała dwóch królów – Heroda z łaski Rzymian i Antygona z łaski Partów. Od 39 do 37 r. przed Chr. Herod przy pomocy sił rzymskich zdobywał Palestynę. W 37 r. przed Chr. zajął Jerozolimę i oficjalnie poślubił Mariamne. Antygon natomiast został aresztowany i ścięty w Antiochii³¹.

Królestwu Heroda zaczęła jednak zagrażać Kleopatra, która drogą stopniowych ustępstw ze strony Antoniusza uzyskała wpływy we wszystkich ościennych ziemiach wokół Palestyny. Antoniusz podarował jej nawet Jerycho, jako enklawę egipską na terytorium Izraela. Sytuacja wewnętrzna Izraela również była skomplikowana. Herod pozbył się większości sprzymierzeńców Antygona, a na ich miejsce wprowadził zaufanych ludzi, którzy powoli tworzyli nową grupę społeczną *herodian*, związaną z dworem królewskim. Niestety, wielokrotnie byli pogardzani przez przedstawicieli innych ugrupowań. Pozostał także otwarty problem mianowania arcykapłana, wszakże Hirkan był oszpecony. Dzięki intrygom Aleksandry i jej córki, a jednocześnie żony Heroda Mariamne, arcykapłanem został jej młodzieńcy brat Arystobul. Herod dokonał tej nominacji, chociaż nie był z niej zadowolony. W 35 r. przed Chr. zdarzył się nieszczęśliwy wypadek, mianowicie Arystobul utonął w czasie kąpieli w Jerycho.

W 32 r. przed Chr. z rozkazu Antoniusza Herod rozpoczął wojnę przeciw Nabatejczykom, a Antoniusz i Kleopatra wyprawili się przeciwko Oktawianowi. 3 września 31 r. w bitwie morskiej pod Akcjum Antoniusz, dotychczasowy protektor Heroda, poniósł klęskę³². Sytuację tę ponownie próbowała wykorzystać Aleksandra, mając nadzieję, że uda się jej uzyskać władzę dzięki Hirkanowi. Herod jednak wykrył spisek i skazał Hirkana na śmierć. W 30 r. przed Chr. udało mu się potwierdzić swój tytuł królewski także u Oktawiana. W tym czasie Antoniusz i Kleopatra popełnili w Egipcie samobójstwo. Herod zaś, podejrzewając swoją żonę Mariamne o zмовę przeciwko niemu, skazał ją na śmierć. Decyzję tę przypłacił załamaniem i ciężką chorobą. Gdy wrócił do zdrowia, wydał wyrok śmierci

³¹ Por. J. Maier. *Między Starym a Nowym Testamentem* s. 188; S.S. Montefiore. *Jerozolima* s. 84.

³² Szerzej na temat bitwy pod Akcjum pisze A. Murawski. *Akcjum 31 p.n.e.* Warszawa 1986.

również na knującą przeciw niemu Aleksandrę, a po wykryciu spisku męża swojej siostry Kostabara, także na niego i jego zwolenników.

Kiedy władza Heroda uległa pewnej stabilizacji, zajął się unowocześnianiem istniejących miast i budową nowych, chociażby Sebaste na miejscu dawnej Samarii. Rozbudował Jerozolimę, upiększył świątynię, wybudował twierdzę oraz wspaniały port w Cezarei Nadmorskiej. W czasie suszy wyprzedał niemalże wszystkie kosztowności, aby zakupić zboże dla kraju. Obniżył też dwukrotnie podatki, aby ludność mogła się zagospodarować. Mieszkańcy zaczęli się bogacić i żyć coraz bardziej dostatnio. Herod wspomagał uboższe gminy żydowskie poza Palestyną, troszczył się też o zapewnienie miejsc pracy na podległym mu terytorium.

Cieniem na dokonaniach Heroda kładła się jego sytuacja rodzinna. Herod miał w sumie dziesięć żon. Pierwsza, Doris, urodziła syna Antypatra, druga, Mariamme, miała dwóch synów – Arystobula i Aleksandra, trzecia żona, Mariamme II, urodziła syna Heroda Filipa, czwarta, Samarytanka Maltake, dwóch synów – Heroda Antypasa i Heroda Archelaosa, z piątą żoną, Kleopatrą, miał syna Heroda Filipa, a z szóstą, Pallas, syna Fazaela. Dwie kolejne żony urodziły tylko córki, a dwie następne były bezdzietne. Ponieważ synowie Mariamme szybko się ożenili, na dworze pojawiły się kolejne dwie kobiety – Berenike i Grafia, co spowodowało nasilenie wzajemnych oskarżeń. Żeby ostudzić zapal Arystobula i Aleksandra, Herod sprowadził na dwór najstarszego syna, Antypatra. Jego kolejne intrygi doprowadziły do zapisania mu w testamencie tronu po ojcu, a z czasem do śmierci Arystobula i Aleksandra. Wymógł również na Herodzie małżeństwo z córką Arystobula, Mariamme.

Aby uzyskać potwierdzenie sukcesji po ojcu, Antypatr na polecenie Heroda udał się do Rzymu. W przypadku, gdyby nie mógł objąć tronu, władzę miał przejąć kolejny syn Heroda z żony Mariamme II, Herod Filip.

W tym czasie (5 r. przed Chr.) zmarł nagle brat Heroda Feroras, którego Herod podejrzewał wcześniej o współudział w spisku przeciwko sobie. Sprowadził jego zwłoki z posiadłości w Perei i urządził mu wspaniały pogrzeb w Jerozolimie³³. Szybko rozeszły się pogłoski, że Feroras został otruty, a podejrzenie padło na Antypatra, mimo że w tym czasie przebywał w Rzymie. W tej sytuacji Herod wezwał go do Jerozolimy i postawił przed sądem. Antypatr został oskarżony o spowodowanie śmierci Ferorasa oraz o przygotowanie zamachu na Heroda. Sędziowie, którzy decydowali o jego losie, zostali wybrani przez Heroda, nie dziwi więc, że wydany przez nich wyrok był skazujący. Herod przezornie zwrócił się do Augusta o jego zatwierdzenie.

W międzyczasie Herod rozwiódł się z Mariamme II, jej ojciec utracił stanowisko arcykapłana, syn natomiast został pozbawiony przewidzianej w testamencie możliwości dziedziczenia władzy. Schorowany i zmęczony wieloma intrygami

³³ Por. Józef Flawiusz. *Dawne dzieje Izraela* XVII, 58-59; Tenże. *Wojna żydowska* I, 578-581.

dworskimi Herod coraz częściej przebywał w Jerycho. Zdawał sobie sprawę, że musi przygotować nowy testament, w którym określi sukcesję na tronie w Jeruzolimie. Wśród faworytów wymieniano Heroda Antypasa, młodszego syna z żony Samarytanki, Maltake³⁴.

W 4 r. przed Chr. doszło do zamieszek w świątyni spowodowanych umieszczeniem nad wejściem złotego orła. Głównych prowodyrów zajścia skazano na śmierć. W tym roku wykonano również wyrok na synu Antypatrze. Dodatkowo zdziwienie i niepokój wywołało polecenie Heroda, aby na hipodromie w Jerycho zgromadzili się przedstawiciele arystokracji. Cel tego zebrania spowodował wówczas różne spekulacje, aż do najbardziej przerażających, że oszalały król chce wytracić zgromadzonych. Tymczasem w Jerycho, w 4 r. przed Chr., na krótko przed świętem Paschy, Herod zmarł³⁵, zgromadzonym natomiast odczytano jego ostatnią wolę.

August przychylił się do koncepcji testamentu Heroda i podzielił królestwo między jego synów na trzy części. Judeę, Samarię i Idumę wraz z tytułem etnarchy otrzymał Herod Archelaos (4 r. przed Chr.-6 r. po Chr.), Herod Antypas (4 r. przed Chr.-39 r. po Chr.) odziedziczył Galilę i Pereę oraz tytuł tetrarchy, natomiast Herod Filip (4 r. przed Chr.-34 r. po Chr.) – Iturę, Trachonitis, Gaulanitis oraz tytuł tetrarchy³⁶. Jednak zanim synowie przejęli władzę, kraj na kilka miesięcy pograżył się w chaosie. Sytuację musiał uspokoić namiestnik Syrii Publiusz Kwinktyliusz Warus. Na skutek niezadowolenia Żydów z powodu nowych rządów w 6 r. po Chr. Herod Archelaos został zesłany na banicję do Vienne, a Judea uzyskała status prowincji cesarskiej podległej bezpośrednio Augustowi i jego następcom³⁷. Prowincja posiadała niezależną administrację, choć podlegała ogólnemu nadzorowi legata Syrii³⁸, do którego Żydzi mogli się odwoływać. Rzym mianował prokuratorów, którzy bezpośrednio sprawowali władzę w jego imieniu. Prokuratorami³⁹ byli kolejno: Coponius (6-9), Ambivius (9-12), Rufus (12-15), Valerius Gratus (15-26), Pontius Pilatus (26-36), Marcellus (36-37), Marullus (37-41), Cuspius Fadus (44-46),

³⁴ Por. Tenże. *Wojna żydowska I*, 646.

³⁵ Datę tę można wywnioskować z informacji Flawiusza, że Herod zmarł przed świętem Paschy, a wcześniej było zaćmienie księżyca. Por. Józef Flawiusz. *Dawne dzieje Izraela XVII*, 213; XVII, 167; Tenże. *Wojna żydowska II*, 10. W 4 r. przed Chr. zaćmienie było widoczne w nocy z 12 na 13 marca, a Pascha w tym roku przypadała 11 kwietnia, a więc Herod zmarł pomiędzy tymi datami.

³⁶ Por. J. Ciecieląg. *Polityczne dziedzictwo Heroda Wielkiego. Palestyna w epoce rzymsko-herodiańskiej*. Kraków 2002 s. 98-115.

³⁷ Judea stanowiła jedną z 11 prowincji wschodnich Imperium Rzymskiego. Pozostałe to: Azja (stolica Efez), Pont (stolica Nikomedia), Galacja (stolica Ancyra), Kapadocja (stolica Cezarea Kapadocka), Syria (stolica Antiochia), Cypr (stolica Salamina), Kreta-Cyrenajka (stolica Cyrena), Egipt (stolica Aleksandria), Macedonia (stolica Tessalonika), Achaja (stolica Korynt).

³⁸ Por. Józef Flawiusz. *Dawne dzieje Izraela XVII*, 355; XVIII, 2.

³⁹ W latach 6-41 po Chr. namiestnicy Judei nosili tytuł prefekta, zaś w latach 44-66 po Chr. tytuł prokuratora.

Tiberius Alexander (46-48), Cumanus (48-52), Felix (52-60), Porcius Festus (60-62), Albinus (62-64), Florus (64-66 „70”)⁴⁰.

Stolicą nowej prowincji została Cezarea Nadmorska. Tam, w pałacu zbudowanym przez Heroda Wielkiego, rezydował namiestnik. Również namiestnicy, którzy mieli obowiązek osobistego rezydowania w Jerozolimie w czasie wielkich świąt żydowskich, mieszkali w pałacu Heroda Wielkiego, znajdującym się w północno-zachodniej części miasta. W Syrii stacjonowały cztery legiony, a prefekt Judei dysponował tylko jednostkami auxiliarnymi, do których rekrutowano pogańską ludność, przede wszystkim z terenu Samarii⁴¹. Na stosunkowo niewielką liczebność sił wojskowych Judei miała wpływ obecność legionów stacjonujących w prowincji Syrii, które mogły szybko interweniować na terenie Judei. Większość garnizonu przebywała w Cezarei Nadmorskiej, ale przynajmniej jedna kohorta obecna była w twierdzy Antonia w Jerozolimie⁴².

W tym okresie zrodził się ruch zelotów zainicjowany przez Judę Galilejczyka. Bezpośrednią przyczyną powstania tego ugrupowania był spis ludności zarządzony przez Rzymian w celach podatkowych⁴³. W religijnym hasle, że podatki z ziemi świętej należą się tylko Bogu, ukryta była propaganda adresowana do biedoty, że przyczyną ich ubóstwa są Rzymianie. Atmosferę nieufności podsycił fakt budowania na terenach okupowanych miast na wzór hellenistycznego *polis*. W miastach Dekapolu spotkamy wszystko, co stanowiło zaprzeczenie tradycyjnej kultury żydowskiej, a więc hipodromy, teatry, świątynie pogańskie. Żydów poniżał fakt, że ich stolicą nie była Jerozolima, ale Cezarea Nadmorska, w której znajdowała się świątynia z pogańskimi bóstwami, amfiteatr, hipodrom czy łaźnie, w których prowadzono dysputy nago! Dodatkowo znaczący przyrost naturalny i nieudolność rządów kolejnych prefektów dały zwolennikom zelotów szerokie poparcie społeczne. Propagowany przez wyższe warstwy styl życia, oparty na łączeniu kultury rzymskiej z żydowską, powodował nałożenie się na podziały społeczne podziałów wynikających z postaw wiary. Z punktu widzenia zelotów fakt, że poganin jest bogatszy od zachowującego prawo, był naganny. Należało więc dążyć do założenia królestwa opartego na Prawie, gdzie ci, którzy będą wierni Prawu staną się bogatsi od niewiernych.

---

⁴⁰ Por. E. Dąbrowski. *Prokurator*. W: *Podręczna encyklopedia biblijna*. T. 2. Red. E. Dąbrowski, Poznań – Warszawa – Lublin 1959 s. 350; A. Läpple. *Od Księgi Rodzaju do Ewangelii*. Kraków 1983 s. 386. W kwestii nominacji Tiberiusa Aleksandra wypowiedzi się J. Méléze-Modrzejewski. *Żydzi nad Nilem od Ramzesa II do Hadriana*. Tłum. J. Olkiewicz. Kraków 2000 s. 233; por. G. Vermes. *Kto był kim w czasach Jezusa*. Warszawa 2006 s. 10.

⁴¹ Por. J. Ciecieląg. *Poncjusz Piłat prefekt Judei*. Kraków – Mogilany 2003 s. 17.

⁴² Por. Józef Flawiusz. *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 93; XX, 106-107; Tenże. *Wojna żydowska* II, 224; V, 244.

⁴³ Por. G. Schramm. *Pięć rozdroży w dziejach świata*. Warszawa 2009 s. 82.

Spośród prefektów i prokuratorów najbardziej znany jest Poncjusz Piłat⁴⁴. Mianowany został na prefekta prowincji Judea w 26 r. Tacyt popełnił anachronizm, używając sformułowania prokurator. Tytuł ten został bowiem wprowadzony dopiero w czasie rządów Klaudiusza⁴⁵. Nominację Piłat zawdzięczał prawdopodobnie Sejanowi, prefektowi gwardii pretoriańskiej, który w tym okresie miał olbrzymi wpływ na cesarza Tyberiusza (14-37 r. po Chr.). Wydaje się, że Sejan wykorzystał lęk cesarza przed ewentualnym spiskiem i wmówił mu, że bezpieczniej będzie zarządzać z wyspy Capri. Odizolowany cesarz był zdany na opinię Sejana, który w dużej mierze kreował wówczas politykę rzymską. W ten nurt lęku o władzę należy wpisać specyfikę zarządzania prowincjami poprzez legatów rezydujących w Rzymie. Nominowany na legata Syrii L. Aelius Lamia nie przebywał na terenie swojej prowincji, lecz rezydował nad Tybrem. W tej sytuacji większą swobodę działania posiadał Piłat, który zawsze mógł się tłumaczyć koniecznością podjęcia szybkich działań w celu zapewnienia porządku w powierzanej mu prowincji. Warto jednak zauważyć, że ów stan utrzymał się do końca pełnienia funkcji legata przez Lamię, czyli do 32 r. po Chr. Kolejny legat, L. Pomponiusz Flaccus, który rządził od 32 do 35 r., rezydował już w Antiochii i posiadał większy wpływ na sytuację w regionie. Piłat utracił również wsparcie znad Tybru, ponieważ w 17 października 31 r. po Chr. jego przyjaciel Sejan został stracony. Zatem w 33 r., w czasie prowadzenia procesu Jezusa, Piłat znalazł się w zupełnie nowej sytuacji politycznej. Do tej pory realizował politykę Sejana stopniowej asymilacji kulturowej Żydów w środowisku hellenistyczno-rzymskim⁴⁶. Zaraz po objęciu rządów w 26 r. wprowadził znaki legionowe do Jerozolimy, i to w okresie wyjątkowej rytualnej czystości, a więc około święta *Jom Kippur*. Budując akwedukt, skorzystał ze skarbcza świątyni, co wywołało protest radykalnych środowisk żydowskich. Spodziewając się protestów, przygotował grupę żołnierzy, którzy w przebraniu wmieszali się w tłum i pałkami rozpędzili protestujących. Prawdopodobnie już po śmierci Sejana Piłat umieścił w pałacu Heroda, w którym rezydował, tarcze wotywnie z napisem obrażającym uczucia religijne Żydów⁴⁷. W ten sposób pragnął wyrazić swoją lojalność wobec Tyberiusza, gdyż cesarz weryfikował kadrę urzędniczą mianowaną pod wpływem

⁴⁴ Postać Piłata wywołuje wiele kontrowersji, przez jednych uznany za zbrodniarza, przez innych za pragmatyka politycznego, a nawet za świętego, jak to uczyniła wspólnota koptyjska. Por. W.D. Davies, D.C. Allison. *The Gospel according to Saint Matthew* (ICC/III). Edinburg 1997 s. 554.

⁴⁵ Por. E. Zwolski. *Poncjusz Piłat, przyjaciel Cezara Tyberiusza*. „Zeszyty Naukowe KUL” 23:1980 nr 4 s. 46.

⁴⁶ O nieufności wobec religii judaistycznej niech świadczy wypowiedź rzymskiego historyka Tacyty o nawróconych na judaizm: „Żydowscy prozelici niczego nie uczyli się tak szybko, jak pogardzenia bogami, odrzucania ojczyzny i uważania rodziców, dzieci i krewnych za nic”. Tacyt. *Histories* V, 5.

⁴⁷ Por. J. Ciecieląg. *Poncjusz Piłat prefekt Judei* s. 51-61.

Sejana. Incydent mógł się wydarzyć około święta Paschy lub Święta Namiotów w 32 r., o czym świadczy obecność w Jerozolimie czterech książąt herodiańskich⁴⁸.

W tle rządów rzymskich w Judei, obejmujących również Idumeę i Samarię, pozostają dwaj władcy żydowscy, którzy rządili za przyzwoleniem Rzymu – Herod Antypas, zarządca Galilei i Perei, oraz Herod Filip, zarządca Iturei, Trachonitis i Gaulanitis. Herod Antypas próbował balansować pomiędzy tradycją żydowską a kulturą hellenistyczną. Na zasadach hellenistycznych rozwinął trzy miasta: Sefforis, Tyberiadę w Galilei oraz Livias w Perei. Dzięki małżeństwu z córką króla Aretasa IV Fazaelis miał też dobre relacje z arabską Nabataneą. Niestety, relacje te pogorszyły się z powodu rozwodu z Fazaelis i poślubienia Herodiady, żony Heroda III, przyrodniego brata Antypasa z matki Mariamme II⁴⁹. Wygórowane ambicje Herodiady, która pragnęła, by jej mąż starał się u cesarza Kaliguli (37-41) o tytuł królewski, doprowadziły do tego, że w 39 r. po Chr. Herod został zdjęty z zarządu Galilei i Perei i zesłany do Lugdunum Convenarum w Galii⁵⁰.

Najmniej problemów z zarządzaniem swoją tetrarchią miał Filip, syn Heroda Wielkiego i Kleopatry (nie egipskiej), co spowodowane było częściowo specyfiką ziem, a częściowo cechami jego charakteru, był bowiem łagodnego usposobienia. Tetrarchię zamieszkiwała głównie ludność nieżydowska, co Filip uwzględnił w swoich rządach. Przekształcił swoją stolicę Panias na styl hellenistyczny i nazwał ją Cezareą, którą w odróżnieniu od innych miast o tej nazwie określano Filipową. Wioskę Betsaidę rozwinął w ośrodek handlowy i nazwał Juliadą na cześć cesarzowej Liwi. Rezydował w stolicy i często objeżdżał kraj, sprawując sądy i umożliwiając poddanym dostęp do siebie. Filip zmarł w 34 r. po Chr. Został pochowany w grobowcu w Juliadzie⁵¹.

Należy zwrócić uwagę na olbrzymie przemiany kulturowe, które zaszły w I w. przed Chr. na terenie Palestyny. Język aramejski powoli ulegał wyparciu, a w jego miejsce wchodziła greka. W Palestynie na 194 znalezione inskrypcje nagrobne z I w. przed Chr. aż 64% jest w języku greckim, a tylko 9% w języku greckim i w jednym z języków semickich⁵². Coraz częściej spotykamy zwyczaj nadawania dzieciom imion pochodzenia greckiego. W architekturze pojawiły się rozwiązania wzorowane na budownictwie hellenistycznym. Nastąpiła urbanizacja, a wraz z nią nadwątlenie starych struktur społecznych. Pojawiła się nowa klasa społeczna – warstwa urzędników oraz wytwórców nowych dóbr. Wśród części społeczeństwa zaczęło rosnąć poczucie zagrożenia, że w którymś momencie zwyczaje hellenistyczne zdominują kulturę narodową.

⁴⁸ Por. Filon. *Legatio ad Gaium* s. 300.

⁴⁹ Por. J. Ciecieląg. *Polityczne dziedzictwo Heroda Wielkiego* s. 105 nn.

⁵⁰ Por. Józef Flawiusz. *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 247-252.

⁵¹ Por. J. Ciecieląg. *Polityczne dziedzictwo Heroda Wielkiego* s. 113 nn.

⁵² Por. V. Loupan, A. Noël. *Śledztwo w sprawie śmierci Jezusa*. Kraków 2010 s. 20.

2. SANHEDRYN I JEGO KOMPETENCJE – FORMA KOLEGIALNOŚCI NA PRZEŁOMIE III W. PRZED CHR. ORAZ I W. PO CHR.

W czasach hellenistycznych w Jerozolimie pojawiły się elementy demokratyczne wzorowane na hellenistycznym modelu funkcjonowania miasta⁵³. W miastach działały wówczas *gerousia* (rada starszych) oraz *boule* (rada miejska).

W Atenach *boule* wykonywało swoje czynności przez cały dzień, a 1/3 prytanów dyżurowała również nocą. Do urzędującego *boule* kierowano wszystkie oficjalne pisma, przyjmowało ono zagraniczne delegacje, zwoływało zebrania rady i zgromadzenia ludowego. Każdego dnia wybierało ze swego grona przewodniczącego (*epistates*), który dysponował pieczęcią i kluczami do skarbcza miasta⁵⁴. W Atenach *boule* było pierwotnie ciałem politycznym i sądowniczym. Składało się z archontów.

W czasie reformy Solona została utworzona Rada Czterystu. W jej skład wchodziło po 100 obywateli z każdej z czterech istniejących wówczas *fyly*. Wybierano ich z pierwszych trzech klas społecznych, tworząc w ten sposób reprezentację ludu. Oprócz władzy sądowniczej Rada Czterystu spełniała funkcje administracyjne i polityczne⁵⁵.

Głównym organem władzy w starożytnej Sparcie była *gerousia*. W jej skład wchodziło 2 królów oraz 28 starszych obywateli (*gerontów*), wybieranych dożywotnio przez zgromadzenie ludowe (*apella*) spośród obywateli powyżej 60. roku życia⁵⁶. Do *gerousii* należało uchwalanie projektów ustaw i praw, które następnie przedstawiano do zatwierdzenia zgromadzeniu ludowemu. Miała ona także władzę sądowniczą w przypadkach zagrożonych karą śmierci lub pozbawieniem praw⁵⁷. Uchwały rady były przedstawiane zgromadzeniu wszystkich wolnych obywateli, jednak możliwość wycofania wniosku przez radę praktycznie ograniczała ich wpływy. Niewielki wpływ na decyzje podejmowane przez *gerousię* sprawił, że w Sparcie system państwowy przybrał formę rządów oligarchicznych.

W jakimś stopniu swobodę rodów zasiadających w *gerousii* ograniczała rada składająca się z pięciu nadzorców (*eforów*) wybieranych każdego roku. *Eforowie* zwoływali posiedzenia *gerousii* i zgromadzenia, dysponowali także znaczną

---

⁵³ E. Dąbrowski genezę instytucji Sanhedrynu sytuuje w czasach perskich. Por. E. Dąbrowski. *Proces Chrystusa w świetle historyczno-krytycznym*. Poznań – Warszawa – Lublin 1965 s. 137. W dokumentach po raz pierwszy spotykamy się z instytucją Sanhedrynu w liście Antiocha III Wielkiego do Ptolemeusza z około 200 r. przed Chr. Por. E. Wipszycka, B. Bravo. *Historia starożytnych Greków*. T. 3: *Okres hellenistyczny*. Warszawa 2010 s. 477.

⁵⁴ Por. *Mała encyklopedia kultury świata antycznego*. T. 1. Red. K. Kumaniecki, K. Michałowski, L. Winniczuk. Warszawa 1958 s. 159.

⁵⁵ Por. G. Rachtel. *Słownik cywilizacji greckiej*. Katowice 1998 s. 70.

⁵⁶ Por. D. Musiał. *Grecja*. W: *Historia starożytna*. Red. M. Jaczynowska. Warszawa 2010 s. 273.

⁵⁷ Por. *Mała encyklopedia kultury antycznej*. Red. Z. Piszczek. Warszawa 1999 s. 287.

władzą sądowniczą. Zarówno *eforowie*, jak i królowie co miesiąc składali przysięgę wierności prawu.

Spartanie byli niezwykle przywiązani do idei przestrzegania prawa. Jednak nigdy nie posiadali spisanych praw, przekazywali swój system prawny z pokolenia na pokolenie razem z bardzo szczegółowymi obyczajami⁵⁸.

Na takim modelu władzy zbudowano strukturę Sanhedrynu, który w latach 30. składał się z trzech klas: klasy „starszych” (gr. *presbyteroi*), reprezentujących arystokrację świecką, prawdopodobnie w większości związaną z saduceuszami; klasy „arcykapłanów” (*archiereis*), wywodzących się z czterech rodów, z których zwykle wybierano arcykapłanów, również związaną z saduceuszami; oraz klasy uczonych w Prawie (*grammateis*), którzy najczęściej byli członkami stronnictwa faryzeuszy⁵⁹. Sanhedryn, zwany też Wielkim Sądem (*beth din ha-migdol*), liczył 71 członków. Na jego czele stał arcykapłan.

Genezy liczby członków Sanhedrynu należy szukać w liczbie 70 „starszych”, którzy otrzymali natchnienie prorockie od Mojżesza słyszącego głos Boga:

Zwołaj mi siedemdziesięciu mężów spośród starszych Izraela, o których wiesz, że są starszymi ludu i nadzorcami, i przyprowadź ich do Namiotu (Lb 11,16; por. 11,24).

Sanhedryn pełnił rolę władzy sądowniczej i doradczej administracyjnej dla terytorium całego kraju. W każdym mieście funkcjonowała lokalna rada składająca się z 3, 7 lub 23 członków, w zależności od wielkości danej społeczności. Najwyższym wymiarem kary był wyrok śmierci. Według Miszny:

W mocy sądu jest orzec jeden z czterech rodzajów śmierci: przez ukamienowanie, spalenie, ścięcie i uduszenie⁶⁰.

Wydaje się, że na podstawie Tory Sanhedryn mógł wydać wyrok śmierci za następujące przestępstwa: zabójstwo (Wj 21,12; Kpł 24,17; Łb 35,16,21); porwanie człowieka w celu sprzedania go w niewolę (Wj 21,16; Pwt 24,7); bałwochwalstwo (Kpł 20,1-5; Pwt 13,2-19; 17,2-7); bluźnierstwo (Kpł 24,15-16); naruszenie szabatu (Wj 31,14-15; Lb 15,32-36); czary (Wj 22,17; Kpł 20,27); ciężkie przewinienie przeciw rodzicom (Wj 21,15. 17; Kpł 20,9; Pwt 21,18-21); uprawianie nierządu przez córkę arcykapłana (Kpł 21,9); cudzołóstwo (Kpł 20,10; Pwt 22,22); kazirodztwo (Kpł 20,11-12.14.17); męski homoseksualizm (Kpł 20,13); sodomia (Wj 22,18;

⁵⁸ Por. T.R. Martin. *Starożytna Grecja. Od czasów prehistorycznych do okresu hellenistycznego*. Warszawa 1998 s. 86.

⁵⁹ Stronnictwo faryzeuszy uzyskało swoją reprezentację w Sanhedrynie w czasach rządów Aleksandry Salome (76-67 przed Chr.). Por. E. Dąbrowski. *Proces Chrystusa w świetle historyczno-krytycznym* s. 139.

⁶⁰ M. Goodman. *Rzym i Jerozolima* s. 251.

Kpł 20,15-16)⁶¹. Kwestią dyskusyjną pozostaje, czy wyrok miał być zatwierdzony przez władzę królewską, a później przez sprawującego władzę prefekta lub prokuratora. Skoro nie było całkowitego rozdzielenia władzy sądowniczej, ustawodawczej i wykonawczej, należy zakładać, że sprawujący władzę mogli rezerwować ferowanie niektórych wyroków dla siebie, choćby ze względu na to, żeby sąd nie stał się narzędziem walki politycznej przeciwko sprawującemu władzę. W czasie rządów dynastii hasmonejskiej problem został rozwiązany przez połączenie funkcji arcykapłana z królewską, ale już podczas rządów Heroda Wielkiego, który nie mógł zostać arcykapłanem, konieczne stało się ograniczenie władzy Sanhedrynu. Zastany stan prawny mógł być wygodny dla Rzymian, którzy z jednej strony chcieli scedować wiele problemów na lokalną społeczność, ale z drugiej pragnęli mieć realny wpływ na sprawowanie władzy, w tym również władzy sądowniczej.

O znaczących kompetencjach Sanhedrynu lub samego arcykapłana może świadczyć wypowiedź Pawła przed Agryppą, gdy po aresztowaniu wspomniał, że prowadził działalność zmierzającą do wyeliminowania z życia religijnego chrześcijan:

[...] przecież mnie samemu zdawało się, że powinienem gwałtownie występować przeciw imieniu Jezusa Nazarejczyka. Uczyniłem to też w Jerozolimie i wzięwszy upoważnienie od arcykapłana, trąciłem do więzienia wielu świętych (tj. chrześcijan), głosowałem przeciw nim, gdy ich skazywano na śmierć, i często przymuszałem ich do bluźnierstwa we wszystkich synagogach. Prześladowałem ich bez miary i ścigałem nawet po innych miastach. Tak pojechałem do Damaszku z upoważnienia i polecenia najwyższych kapłanów (Dz 26,9-12).

Nie wiemy, na ile działalność Pawła przed spotkaniem Chrystusa była wynikiem osobistej współpracy ze środowiskiem arcykapłanów, a na ile spowodowana decyzjami Sanhedrynu. Stwierdzenie Pawła, że brał udział w głosowaniu, sugeruje jednak, że przynajmniej część ważniejszych spraw przechodziła przez Sanhedryn⁶². Czy informowano o tym prefekta, przedstawiciela władzy rzymskiej? Możemy przypuszczać, że prefekci – prokuratorzy śledzili obrady Sanhedrynu i otrzymywali sprawozdania z podejmowanych działań, ale dla wygody nie podejmowali żadnych interwencji, jeśli interes Rzymu nie był zagrożony.

Wydaje się, że przedstawicielom Sanhedrynu, głównie arcykapłanom, udało się zaprezentować władzy rzymskiej chrześcijan jako ruch pokrewny zelotom,

⁶¹ Por. G. Vermes. *The Passion*. London 2005 s. 19. Należałoby jeszcze wyodrębnić możliwość wydania wyroku za naruszenie przestrzeni świętej w świątyni jerozolimskiej, gdzie znajdował się mur (soreq) na około 1,5 m, a przy jego bramach widniał napis w języku greckim i łacińskim: „Nie ma wstępu dla poganina za ogrodzenie świątyni. Każdy, kto się na to poważy, sam będzie odpowiedzialny za śmierć”. Por. D. Bahat. *Atlas biblijnej Jerozolimy*. Warszawa 1999 s. 28.

⁶² Paweł, znając z własnego doświadczenia sposób funkcjonowania Sanhedrynu, będzie dążył jako obywatel Rzymu do procesu przed trybunałem rzymskim. Por. E. Dąbrowski. *Nowy Testament na tle epoki. Geografia – historia – kultura* (PŚNT 12). Poznań 1958 s. 294.

a więc jako zwolenników króla – mesjasza, buntownika przeciw Rzymowi, wobec czego prefekci uznali, że wygodniej będzie zwalczać ten ruch rękami samych Żydów, co dało Sanhedrynowi większą swobodę w ferowaniu wyroków przeciw chrześcijanom.

Ostatecznie tę optykę myślenia Sanhedryn upowszechnił w Imperium Rzymskim, co spowodowało, że w wielu prowincjach chrześcijanie byli prześladowani jako wrogowie porządku rzymskiego. Ten sposób myślenia osiągnął swoje apogeum za rządów Nerona (54-68) i Domicjana (81-96). Na takie stanowisko władz rzymskich Sanhedryn miał z pewnością duży wpływ aż do wybuchu powstania przeciw Rzymowi, a później, po zburzeniu Jerozolimy w 70 r. po Chr., jego kontynuacja zwana synodem w Jawnie (Jamnia).

Konflikt kompetencji władzy możemy zaobserwować w 62 r. po Chr. Arcykapłan Ananiasz, syn Annasza, który sądził Jezusa, bez wiedzy Rzymian doprowadził do ukamienowania Jakuba Sprawiedliwego⁶³, wykorzystując wakat na stanowisku prokuratora (Festus zmarł, a Albinus był dopiero w drodze do Jerozolimy) oraz nieobecność Agryppy II, przedstawiciela władzy żydowskiej. Agryppa zareagował natychmiast, zdejmując z urzędu arcykapłana i mianując nowego – Jezusa (Jozuego), syna Damnajosa (Damneusa)⁶⁴.

Rzymianie desygnując na urząd najwyższego kapłana, decydowali również o tym, kto będzie pełnił funkcję przewodniczącego Sanhedrynu⁶⁵. Skoro władza Rzymian została scedowana na przedstawicieli dynastii herodiańskiej, to mieli oni wpływ na nominację arcykapłana. Tak było za rządów Heroda Wielkiego i jego następców. W imieniu Rzymu Kwiryniusz mianował najwyższego kapłana, Annasza (Łk 3,2; J 8,13-24), który objął urząd w 6 (?) r. po Chr. i został zmuszony do

---

⁶³ Według tradycji głowa Jakuba została pochowana wraz z głową jego imiennika – Jakuba, brata Jana, zabitego przez Agryppę I – w miejscu, gdzie później stanęła katedra w dzielnicy ormiańskiej. Stąd jej nazwa: katedra Jakubów.

⁶⁴ Józef Flawiusz stwierdza, że arcykapłan Annasz (Młodszy) nie miał prawa zwoływać Sanhedrynu bez wiedzy nowo mianowanego prokuratora Albinusa. Por. Józef Flawiusz. *Dawne dzieje Izraela* XX, 197-203. Dyskusyjny pozostaje również wyrok skazujący Szczepana na śmierć na podstawie dochodzenia w sprawie o „błuznierstwa przeciwko Mojżeszowi i Bogu” (Dz 6,11) oraz wypowiedziom „przeciwko temu świętemu miejscu i przeciwko Prawu” (Dz 6,13 n.). Nie mamy jednak pewności, czy w tym przypadku obrady Sanhedrynu nie wymknęły się spod kontroli i czy mogło dojść do samosądu tłumu, tym bardziej, że Szczepan prawdopodobnie wywodził się ze środowiska zhellenizowanego judaizmu. Jego imię, łacińskiego pochodzenia, może o tym świadczyć, jak również wniosek do Sanhedrynu złożony przez synagogę skupiającą hellenistów. Jego zerwanie z synagogą mogło oznaczać degradację do statusu poganina i skutkować zagrożeniem utraty życia przy wejściu do świątyni i przekroczeniu granicy soREQ, przy której widniał napis: Poganom wstęp wzbroniony pod karą śmierci! Należy zwrócić uwagę, że analogicznie został oskarżony Paweł (Dz 21,28), doszło do próby samosądu, która została przerwana przez interwencję władz rzymskich (Dz 21,31 n.). Co więcej, ponad 40 mężczyzn złożyło przysięgę, że zabiją Pawła, i to bez prawomocnego wyroku (Dz 23,12-15).

⁶⁵ Por. *Słownik tła Biblii* s. 127.

rezygnacji po śmierci Augusta w 14 r. po Chr. Nowym cesarzem został przybrany syn Augusta, Tyberiusz (14-37 po Chr.). Mianował on namiestnikiem Judei Gratusa. Wyzaczył też kilku arcykapłanów, zanim około 18 r. po Chr. wybrał Kajfasza, który pełnił urząd do 36 po Chr. Za jego rządów Sanhedryn wydał wyrok na Jezusa i zwrócił się do Piłata, przedstawiciela władzy rzymskiej, z prośbą o zatwierdzenie tego wyroku (Mt 26,3.57; Łk 18,13-14.24.28). Poncjusz Piłat zastąpił Waleriusza Gratusa na stanowisku prefekta w 26 r. po Chr., a został usunięty z urzędu w 36 (37?) r. po Chr. Wkrótce po tym popełnił samobójstwo⁶⁶.

Prefekt sprawował pieczę nad szatami kapłańskimi (do 41 r. po Chr.), co jeszcze bardziej podkreślało zależność arcykapłana⁶⁷.

Sanhedryn starał się czuwać nad życiem religijnym Żydów. Dysponował służbami, które odpowiadały za proces zbierania informacji z życia publicznego. Kompetencje Sanhedrynu były z dużym prawdopodobieństwem akceptowane przez władzę rzymską, ponieważ służyły jej interesom. Po 6 r. po Chr., z chwilą objęcia na terenie Judei bezpośrednich rządów przez Rzymian, zostały nawet poszerzone⁶⁸. Sanhedryn przejął na siebie odpowiedzialność za ład społeczny w Palestynie, co odpowiadało Rzymianom, ponieważ minimalizowało ich odpowiedzialność. Rzymianie zachowywali wpływ na działalność Sanhedrynu dzięki prawu nominowania nowych członków do tego gremium. Rzymianie utrzymywali mały garnizon żołnierzy w Jerozolimie, Cezarei Nadmorskiej oraz w kilku twierdzach, a żydowskie służby czuwały, by nie doszło do zamieszek. Gdy Jan Chrzciciel wystąpił na pustyni, Sanhedryn natychmiast zareagował, wysyłając delegację w celu zebrania informacji na temat nowego ruchu i ich przywódcy. Ewangelista Jan relacjonuje:

Żydzi wysłali do niego z Jerozolimy kapłanów i lewitów z zapytaniem: Kto ty jesteś? (J 1,19).

Podobnie zareagował Sanhedryn po wystąpieniu Jezusa, wysyłając kilkakrotnie swoje poselstwo.

Kworum potrzebne do legalnych obrad Sanhedrynu wymagało 23 osób (Sanhedrin 4,1), a więc w nocnym posiedzeniu Sanhedrynu w sprawie Jezusa mogli wziąć udział poinformowani członkowie rady, którzy w szczególny sposób dążyli do Jego skazania⁶⁹.

Za rządów Piłata doszło do konfrontacji między Sanhedrynem a władzą rzymską. Piłat, przy wsparciu Sejana z Rzymu, spróbował ograniczyć zakres władzy Sanhedrynu. W kompetencji Sanhedrynu pozostało nadal zbieranie materiału dowodowego świadczącego o naruszeniu prawa religijnego, ale prawdopodobnie

⁶⁶ Tamże s. 128.

⁶⁷ Por. M. Sartre. *Wschód Rzymski* s. 398.

⁶⁸ Por. J. Maier. *Między Starym a Nowym Testamentem* s. 194.

⁶⁹ Por. C.S. Keener. *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*. Warszawa 2000 s. 116.

zostało ograniczone prawo wykonywania wyroków śmierci (*potestas gladii*), by nie wykorzystywać go przeciw zwolennikom większej integracji społeczności żydowskiej ze środowiskiem rzymskim. Wiemy, że w sytuacjach konfliktowych między władzą rzymską a społecznością żydowską odwoływano się do sądu namiestnika, który rezydował w Syrii. Tak było m.in. po zamieszkach około 51/52 r. po Chr.⁷⁰

Struktura Izraela w I w. po Chr. była skomplikowana etnicznie i politycznie. Na wybrzeżu funkcjonowały miasta greckie: Gaza, Askalon, Cezarea, Ptolemais. Na północnym wschodzie w Dekapolis założenia greckie miały m.in.: Scytopolis, Pellla, Gadara, Hippos, Geraza, Abila i Dion. Do tego związku należały również: Damaszek, Filadelfia, Rafana i Kanata⁷¹. Większość miast członkowskich związku cieszyła się autonomią. Niektóre miały własne sądy i finanse, prawo do bicia monet i obliczania czasu według własnego kalendarza⁷². W Cezarei Nadmorskiej, w ramach *conventus civicum Romanorum*, funkcjonowały dwa systemy prawne oraz żydowska *politeuma*⁷³. Działały również *toparchie*, okręgi administracyjne, utworzone głównie w celach fiskalnych: 10 lub 12 na terenie Judei, 5 w Galilei i tyle samo w Perei. W ramach owych *toparchii* funkcjonowały sądy lokalne, składające się z 3, 7 lub 23 członków, działające prawdopodobnie przy synagogach. Odpowiadały one za pilnowanie sprawiedliwości oraz interpretację Tory, czyli dwa rodzaje działalności ściśle ze sobą powiązane⁷⁴. W poważniejszych sprawach cywilnych i kryminalnych zwoływany był Mały Sanhedryn (*Bejt Din ha-Katanna*)⁷⁵, który składał się z 23 sędziów. Zajmowali oni miejsca w ławach ustawionych półkołem, tak by się wzajemnie widzieć. Przed nimi, na ziemi, w trzech rzędach w ustalonym porządku hierarchicznym zasiadali mędracy. W sprawach zagrożonych karą śmierci wymagano większość dwóch głosów. Kiedy nie udawało się osiągnąć tej liczby, wówczas pierwszych dwóch mędrców zasilano skład Trybunału, zaś inni zajmowali opróżnione miejsca, ale na końcu hierarchicznego szeregu (w trzecim rzędzie). Procedurę powtarzano aż do uzyskania 71 sędziów. Całą rozprawę można było powtórzyć, jeśli jednak nie osiągnięto przewagi dwóch głosów, skazaniec odchodził wolny⁷⁶.

W diasporze zrzeszanie się Żydów przybierało różne formy, na co wskazuje różnaitość stosowanych nazw: *politeuma* Żydów (Berenike), *katolikia* (Hierapolis

⁷⁰ Por. M. Sartre. *Wschód Rzymski* s. 409.

⁷¹ Na początku związek obejmował 10 miast. W jednym wykazie pojawia się Abila, w innym Dion. Ostatecznie związek powiększył się aż do 18 miast.

⁷² Por. P.C. Bosak. *Leksykon wszystkich miejsc biblijnych*. Kraków 2016 s. 242.

⁷³ Por. M. Sartre. *Wschód Rzymski* s. 410.

⁷⁴ Tamże s. 399.

⁷⁵ Niektórzy zakładają, że instytucja ta powstała po 70 r. po Chr. Wydaje się, że jej genezy należy szukać w miastach o dużej populacji hebrajczyków jeszcze przed 70 r. po Chr.

⁷⁶ Por. *Polski słownik judaistyczny*. T. 2. Red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski. Warszawa 2003 s. 481.

we Frygii), *laos* (Hierapolis we Frygii, Mantinea, Larissa Palasgiotis, Nysa, Smyrna), *ethnos* (Smyrna), *synodos* (Sardes, Nysa), *synagoga* (Pantikapajon, Fokaja, Akmonia, Berenike, Boliler koło Filadelfii w Lidii, Oksyrynchos). Początkowo był to odpowiednik wszelkich innych zrzeszeń religijnych, takich jak grecki *thiasos*. Prawdopodobnie z czasem owe zrzeszenia kierowały lokalną społecznością żydowską. Posiadały swych przywódców (*archontów*), skarbników oraz własną *gerousię*. Tam, gdzie były liczne i wpływowe, Żydzi próbowali uzyskać większą autonomię, dążąc do przyznania im prawa do zorganizowanej wspólnoty, niepodlegającej politycznej kurateli miasta, skupiającej się w łonie *politeuma*⁷⁷.

KONKLUZJA

Starożytny Izrael kształtował swoje instytucje państwowo-religijne na przestrzeni wieków. Po niewoli babilońskiej, gdy dzięki edyktowi Cyrusa z 538 r., który zezwalał na powrót wygnańców do ojczyzny, mogli odtworzyć swoje instytucje z uwzględnieniem zależności od władzy perskiej, która dawała duże możliwości autonomii religijnej. Reformy przeprowadzone za rządów Nehemiasza (445) i Ezdrasza (458 lub 428)⁷⁸ ukształtowały prowincję religijną w oparciu o Torę, którą w tym okresie zamknięto, jako zbiór praw obowiązujących społeczność Izraela.

Kiedy społeczność Izraela dostała się pod wpływy monarchii hellenistycznych, zaczęto dostosowywać jej funkcjonowanie do modeli hellenistycznych. W tym kontekście kulturowym pojawił się model zarządzania społecznością w oparciu o strukturę Sanhedrynu, który stawał się powoli główną instytucją odpowiadającą za interpretację Tory i jej aplikację w codziennym życiu. Model ten zaczerpnięto z instytucji demokratycznych funkcjonujących w Grecji i choć dyskusyjne pozostaje, czy odwoływano się bardziej do modelu wypracowanego przez demokrację ateńską, czy raczej do *gerousii* wywodzącej się ze Sparty, to jednak wydaje się, że model rządów oligarchii w Sparcie bardziej odpowiadał elitom judejskim. Wzajemne oddziaływanie Judei i diaspory żydowskiej doprowadziło do ukształtowania się instytucji kolegialnych w synagogach, które posiadały głównie wymiar sędowniczy, ale zakres obowiązującego Prawa sprawiał, że ich wpływ na lokalną społeczność był bardzo znaczący.

⁷⁷ Por. M. Sartre. *Wschód Rzymski* s. 433.

⁷⁸ Data przybycia do Jerozolimy Nehemiasza jest raczej pewna i przypada na 445 r. przed Chr., data zakończenia jego misji nie jest znana, ale przypada na lata po 433 r. przed Chr. Czas działalności Ezdrasza jest dyskutowany, przyjmowane są dwie daty: albo przed działalnością Nehemiasza 458 r. przed Chr., albo 428 r. przed Chr. w końcówce rządów Nehemiasza. Por. J. Bright. *Historia Izraela* s. 406-418.

Zależność Sanhedrynu od władzy rzymskiej oraz opieranie się tylko na elitach, z wykluczeniem ludu, którego reprezentantami coraz mocniej stawali się zeloci – radykalne stronnictwo antyrzymskie, doprowadziło w 66 r. po Chr. do wybuchu powstania żydowskiego⁷⁹. Już w czasie powstania rabbi Johanan ben Zakkai schronił się w Jawne (Jamnia), gdzie za pozwoleniem Rzymian stworzył szkołę studiowania Tory. Po upadku powstania w 70 r. po Chr. udało mu się to zgromadzenie przekształcić w Sanhedryn, który przejął uprawnienia zarówno kapłanów świątyni jerozolimskiej, jak i dawnego Sanhedrynu. Ten nowy Sanhedryn miał siedzibę w Jamni, a po 135 r. po Chr. po kolejnym powstaniu żydowskim, przeniósł się do Galilei, do Uszy, Sefforis i Tyberiady⁸⁰. Znaleźli się w nim spadkobiercy stronnictw faryzeuszy i uczonych w Piśmie i to im udało się ukształtować judaizm, który przetrwał bez świątyni i bez składania ofiar aż do XXI w.

BIBLIOGRAFIA

- Bahat D.: *Atlas biblijnej Jerozolimy*. Warszawa 1999.
- Bosak P.C.: *Leksykon wszystkich miejsc biblijnych*. Kraków 2016.
- Bright J.: *Historia Izraela*. Warszawa 1994.
- Cary M., Scullard H.H.: *Dzieje Rzymu*. T. 1. Warszawa 2001.
- Cieciela J.: *Polityczne dziedzictwo Heroda Wielkiego. Palestyna w epoce rzymsko-herodiańskiej*. Kraków 2002.
- Cieciela J.: *Poncjusz Piłat prefekt Judei*. Kraków – Mogilany 2003.
- Davies W.D., Allison D.C.: *The Gospel according to Saint Matthew (ICC/III)*. Edinburg 1997.
- Dąbrowa E.: *Gaugamela 331 p.n.e.* Warszawa 2010.
- Dąbrowski E.: *Nowy Testament na tle epoki. Geografia – historia – kultura (PŚNT 12)*. Poznań 1958.
- Dąbrowski E.: *Proces Chrystusa w świetle historyczno-krytycznym*. Poznań – Warszawa – Lublin 1965.
- Dąbrowski E.: *Prokurator*. W: *Podręczna encyklopedia biblijna*. T. 2. Red. E. Dąbrowski. Poznań – Warszawa – Lublin 1959 s. 348-350.
- Goodman M.: *Rzym i Jerozolima. Zderzenie antycznych cywilizacji*. Warszawa 2007.
- Grant M.: *Dzieje dawnego Izraela*. Warszawa 1991.
- Hansen M.H.: *Polis. Wprowadzenie do dziejów greckiego miasta-państwa w starożytności*. Tłum. A. Kulesza, R. Kulesza. Warszawa 2011.
- Homerski J.: *Księga Daniela (PŚST XI/2)*. Poznań 2008.
- Józef Flawiusz: *Dawne dzieje Izraela*. Tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki. Poznań – Warszawa – Lublin 1962.
- Józef Flawiusz: *Wojna żydowska*. Tłum. J. Radożycki. Poznań 1980.

⁷⁹ Szerzej na temat przyczyn i przebiegu powstania pisze: P. Prigent. *Upadek Jerozolimy*. Warszawa 1999.

⁸⁰ Por. M. Sartre. *Wschód Rzymski* s. 417.

- Keener C.S.: *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*. Warszawa 2000.
- Krawczuk A.: *Herod król Judei*. Warszawa 1988.
- Kwiatkowski B.: *Poczet faraonów*. Warszawa 2002.
- Läpple A.: *Od Księgi Rodzaju do Ewangelii*. Kraków 1983.
- Lisicki P.: *Kto zabił Jezusa?* Kraków 2013.
- Loupan V., Noël A.: *Śledztwo w sprawie śmierci Jezusa*. Kraków 2010.
- Maier J.: *Między Starym a Nowym Testamentem*. Kraków 2002.
- Mała encyklopedia kultury antycznej*. Red. Z. Piszczek. Warszawa 1999.
- Mała encyklopedia kultury świata antycznego*. T. 1. Red. K. Kumaniecki, K. Michałowski, L. Winniczuk. Warszawa 1958.
- Martin T.R.: *Starożytna Grecja. Od czasów prehistorycznych do okresu hellenistycznego*. Warszawa 1998.
- Mélèze-Modrzejewski J.: *Żydzi nad Nilem*. Kraków 2000.
- Milczanowski M.: *Filippi 23 X 42 p.n.e.* Zabrze 2006.
- Miller S.G.: *Starożytni olimpijczycy*. Warszawa 2006.
- Montefiore S.S.: *Jerozolima. Biografia*. Warszawa 2011.
- Musiał D.: *Grecja*. W: *Historia starożytna*. Red. M. Jaczynowska. Warszawa 2010 s. 231-404.
- Papuci-Władyka E.: *Ceramika*. W: J.C. Fredouille, G. Rachet. *Cywilizacje śródziemnomorskie. Leksykon*. Katowice 2007.
- Polski słownik judaistyczny*. T. 2. Red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski. Warszawa 2003.
- Prgent P.: *Upadek Jerozolimy*. Warszawa 1999.
- Rachet G.: *Słownik cywilizacji greckiej*. Katowice 1998.
- Sartre M.: *Wschód Rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e.-235 r. n.e.)*. Tłum. S. Rościcki. Wrocław – Warszawa – Kraków 1997.
- Schramm G.: *Pięć rozdroży w dziejach świata*. Warszawa 2009.
- Słownik tła Biblii*. Red. J.I. Packer, M.C. Tenney. Warszawa 2007.
- Tacite: *Histories*. Oprac. i tłumacz. franc. P. Wuilleumier, H. Le Bonniec, J. Hellegouare'h. Paris 1987-1989.
- Ulatowski K.: *Architektura starożytnej Grecji*. Warszawa – Poznań 1970.
- Vermes G.: *Kto był kim w czasach Jezusa*. Warszawa 2006.
- Vermes G.: *The Passion*. London 2005.
- Walbank F.W.: *Świat hellenistyczny*. Warszawa 2003.
- Wipszycka E., Bravo B.: *Historia starożytnych Greków*. T. 3: *Okres hellenistyczny*. Warszawa 2010.
- Witruwiusz: *O architekturze ksiąg dziesięć*. Tłum. K. Kumaniecki. Warszawa 1999.
- Wolski J.: *Dzieje i upadek Imperium Seleucydów*. Kraków 1999.
- Zwolski E.: *Poncjusz Piłat, przyjaciel Cezara Tyberiusza*. „Zeszyty Naukowe KUL” 23:1980 nr 4 s. 41-49.

Streszczenie: W starożytnym Izraelu wykształciła się instytucja Sanhedrynu, która w I w. po Chr. składała się z 71 członków reprezentujących głównie dwa stronnictwa religijno-polityczne, saduceuszy i faryzeuszów. Proces kształtowania się instytucji Sanhedrynu był uwarunkowany sytuacją polityczną Izraela. Genezy tej instytucji możemy szukać w modelach funkcjonowania świata

hellenistycznego. Decyzje Sanhedrynu, chociaż bezpośrednio dotyczyły życia religijnego, to jednak wpływały na sposób sprawowania władzy politycznej. Ostatecznie społeczność Izraela po powstaniu 66-70 po Chr. zostanie rozproszona, ale instytucja Sanhedrynu zostanie odtworzona w Jawne (Jamnia) przez charyzmatycznego rabbięgo Johanaana ben Zakkaja, a wypracowane kolegialnie decyzje pozwolą odrodzić się judaizmowi bez funkcjonowania rytuału świątyni i rozwijać aż do XXI w.

Słowa kluczowe: społeczność Izraela, Sanhedryn, saduceusze, faryzeusze, Tora, wiara, władza polityczna, kolegalność.

